INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MEYOZISNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI VA STILISTIK FUNKSIYALARI

Azimova Muhayyo Pulatjonovna

O’zbekiston Davlat Jahon Tillari katta o’qituvchisi

E-mail: m.azimova@uzswlu.uz

DOI: https://orcid.org/0009-0001-3377-1413

Annotatsiya. Tezisda ingliz va o‘zbek tillarida meyozisning ma’no hosil qilish mexanizmi, ifoda shakllari va kommunikativ vazifalari qiyosiy yoritiladi. Meyozisning litota, evfemizm va grammatik kichraytirish bilan munosabati aniqlashtiriladi. «Romeo va Julyetta» hamda «Dunyoning ishlari»dan olingan iqtiboslar va tahliliy misollar asosida kamaytirib ifodalashning badiiy ta’siri ko‘rsatiladi. Meyozisni aniqlash va tarjima qilishda kontekst, baholash darajasi hamda so‘zlovchi niyatini birgalikda hisobga olish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: meyozis, kichraytirish, litota, semantika, pragmatika, stilistika, nutqiy kontekst, tarjima.

Nutqda voqea yoki belgining ta’sirini kuchaytirish faqat bo‘rttirish orqali amalga oshmaydi. Uning ko‘lami yoki ahamiyatini ataylab pasaytirib ifodalash ham tinglovchi e’tiborini tortadi. Meyozisda aytilgan baho vaziyatda anglashiladigan haqiqiy darajadan past bo‘ladi. G. O. Burton meyozis ta’rifida «a name disproportionately lesser than its nature» iborasini qo‘llaydi [1]. Bu ta’rif hodisaning mohiyatiga nomutanosib ravishda kichik nom yoki baho tanlanishini anglatadi. Ifoda bilan voqelik o‘rtasidagi tafovut stilistik ta’sirning asosini tashkil etadi.

Mavzuning dolzarbligi meyozisning badiiy tasvir bilan birga kundalik muloqotda ham bilvosita ma’no yaratishiga bog‘liq. F. Sagdullayeva ingliz va

o‘zbek tillaridagi giperbola hamda meyozisning leksik, frazeologik va gap darajasidagi ifodasini qiyosiy tadqiq etadi [3, 335-b.]. Bunday yondashuv kamaytiruvchi birlikning tashqi shaklini uning vaziyatdagi funksiyasi bilan bog‘lash imkonini beradi. Biroq birlikning kichiklik ma’nosiga ega bo‘lishi hali uning meyozis ekanini bildirmaydi.

Tezisning maqsadi ikki tilda meyozisning semantik belgilarini aniqlash, asosiy funksiyalarini qiyoslash va tarjimadagi muammolarini ko‘rsatishdir. Tahlilda tavsifiy, kontekstual va qiyosiy usullar qo‘llanadi. Badiiy iqtiboslar asar matnlaridan tekshirilgan; kundalik nutq juftliklari esa hodisani tushuntirish uchun tuzilgan tahliliy misollardir. Tadqiqot tanlangan misollar doirasida olib borilib, tillar yoki shevalar bo‘yicha qo‘llanish chastotasini belgilashni maqsad qilmaydi.

Meyozisni aniqlash uchun ifodadagi pasaytirilgan daraja, vaziyatning asl ko‘lami va ushbu farqni anglatadigan kontekst birgalikda tekshiriladi. Masalan, bir necha soatlik uzilish haqida «We had a slight delay» — «Biroz kechikdik» deyilsa, kechikishning ahamiyati kamaytirilgan bo‘lishi mumkin. Ammo bir daqiqalik kechikishda shu gap odatiy xabar vazifasini bajaradi. Demak, meyozis alohida so‘zning doimiy xususiyati emas; u birlik bilan nutqiy vaziyat o‘rtasidagi munosabatda yuzaga chiqadi.

Leksik vositalar sirasiga ingliz tilidagi «slight», «minor», «little», «just», «a bit», o‘zbek tilidagi «sal», «biroz», «arzimas», «xolos» kabi birliklarni kiritish mumkin. «It is just a scratch» — «Bu shunchaki tirnalish, xolos» juftligida «just» va «xolos» jarohatning jiddiyligini cheklaydi. Agar jarohat og‘ir bo‘lsa, ifoda meyotik tus oladi. Ingliz tilida kamaytirish ko‘pincha oldingi aniqlovchi yoki ravish bilan, o‘zbek tilida esa ularga qo‘shimcha ravishda gap oxiridagi cheklovchi birlik bilan ham berilishi mumkin.

Litota meyozis bilan yaqin, ammo aynan bir xil atama sifatida qo‘llanmasligi lozim. Burton litotada fikrning qarama-qarshisini inkor qilish orqali kamaytirib ifodalashni alohida ko‘rsatadi [2]. «Not bad» — «Yomon

emas», «no small achievement» — «Kichik yutuq emas» shakllari bilvosita ijobiy baho bera oladi. Biroq «yomon emas» har qanday vaziyatda «juda yaxshi» degani emas: u mo‘tadil ma’qullash yoki ehtiyotkor bahoni ham bildiradi. Talqin ohang, oldingi gap va suhbatdoshlar kutgan bahoga bog‘liq.

Evfemizmda noqulay tushuncha yumshoqroq nom bilan almashtiriladi; meyozisda esa belgi yoki ahamiyat darajasi pasaytiriladi. Masalan, «olamdan o‘tmoq» o‘limni odobli ifodalaydi, lekin hodisaning ko‘lamini kamaytirishi shart emas. Shu bois har qanday evfemizmni meyozis deb belgilash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Xuddi shuningdek, «uycha» haqiqatan kichik uyni bildirsa, bu grammatik kichraytirishdir. Katta uy ataylab arzimas qilib ko‘rsatilgandagina kichraytirish stilistik vazifa olishi mumkin.

Sintaktik darajada butun gapning cheklangan bahosi muhim: «It was nothing» — «Hech narsa emas» ifodasi katta yordamdan keyin aytilsa, bajarilgan ishning ko‘lamini pasaytiradi. Bunday gap suhbatdagi minnatdorlikka javob bo‘lishi mumkin. Ritorik savol, inkor yoki bo‘lakli gapning o‘zi esa meyozis uchun yetarli mezon emas. Tahlilda gap nimani va qaysi me’yorga nisbatan kamaytirayotganini ko‘rsatish talab etiladi.

Meyozisning kamtarlik funksiyasi so‘zlovchining o‘z mehnati yoki yutug‘ini pasaytirib ifodalashida ko‘rinadi. Katta yordamdan so‘ng «It was no big deal» — «Arzimas ish bo‘ldi» deyish suhbatdosh oldidagi xizmatni ta’kidlashdan tiyilishni bildirishi mumkin. Muloyim tanqidda esa «The result is a little disappointing» — «Natija biroz ko‘ngildagidek bo‘lmadi» ifodasi kuchli norozilikni yumshatadi. Bu vazifalarni aniqlashda natijaning asl bahosi va suhbatdoshlar munosabati hisobga olinadi.

Kinoya va yumorda kamaytirish bilan vaziyatning jiddiyligi o‘rtasidagi nomutanosiblik ta’sir yaratadi. Qattiq sovuqda «It is a bit chilly» — «Biroz sovuq ekan» deyish vazmin hazil sifatida anglashilishi mumkin. Shu gap boshqa sharoitda oddiy harorat tavsifidir. Demak, meyozis har doim kinoya emas: u bir vaziyatda kulgi, boshqasida nazokat, yana birida muammoni

yashirish vositasi bo‘lib keladi. Vazifani tayyor iboradan emas, uning qo‘llanishidan kelib chiqib belgilash kerak.

U. Shekspirning «Romeo va Julyetta» tragediyasida og‘ir yaralangan Merkutio «Ay, ay, a scratch, a scratch» deydi [4, III parda, 1-sahna]. Mazmuniy tarjimasi: «Ha, ha, tirnalish, tirnalish, xolos». Jarohatning halokatli ekani keyingi voqealarda ayon bo‘ladi. «Scratch» so‘zi vaziyatning jiddiyligini pasaytiradi; takror esa qahramonning achchiq hazilini kuchaytiradi. Ushbu talqinda meyozis qahramonning o‘zini tutishini ochadi va oddiy aytilgan so‘z bilan fojiali oqibat o‘rtasidagi keskin tafovutni ko‘rsatadi.

O‘tkir Hoshimovning «Dunyoning ishlari» asarida «Qarasam, Zebi xola mushtdekkina bo‘lib qolibdi» deyiladi [5, 174-b.]. Bu tasvir inson gavdasini musht hajmiga tushirish orqali kichraytiradi. Atrofdagi matnda Zebi xolaning avvalgi barvasta qomati bilan hozirgi holati qiyoslanadi. «Mushtdekkina» birligidagi o‘xshatish va kichraytirish qahramonning qarilikdagi zaifligini ta’sirchanlashtiradi. Parcha mensimaslikni emas, achinish va vaqt o‘tishining og‘riqli idrokini ifodalovchi meyotik tasvir sifatida talqin qilinadi.

Ikki parchada ham kamaytirish shakli hissiy ta’sirni kuchaytiradi. Merkutio nutqida jarohatning jiddiyligi pasaytirilsa, Hoshimov tasvirida gavda ko‘lami kichraytiriladi. Birinchi misolda achchiq hazil, ikkinchisida esa hamdardlik ustun. Bu farqni milliy tilning o‘zgarmas belgisi deb bo‘lmaydi: u avvalo janr, hikoya vaziyati va obraz vazifasi bilan bog‘liq. Meyozisning semantik mexanizmi umumiy bo‘lsa-da, estetik natijasi kontekstga qarab o‘zgaradi.

Tarjimada kamaytirish darajasi, nutqiy maqsad va tabiiy ohang birgalikda saqlanishi kerak. «Not bad»ni har safar «juda yaxshi» tarzida berish ehtiyotkor bahoni kuchli maqtovga aylantiradi. «Yomon emas» shakli ko‘pincha shu noziklikni saqlaydi. Merkutio misolida esa «scratch»ni «og‘ir jarohat» deb tarjima qilish mazmunni tushuntiradi, ammo meyozisni

yo‘qotadi. Shuning uchun tarjimon avval vaziyatdagi asl darajani, keyin undan qanchalik pasaytirilgan ifoda tanlanganini aniqlashi lozim.

Ta’limda o‘quvchilarga bir ifodani ikki xil vaziyatda talqin qilish topshiriqlari foydali. Masalan, «Biroz kechikdik» gapining kichik va jiddiy kechikish haqidagi ma’nolari qiyoslanadi. So‘ng ifodaning odatiy xabar, kamtarlik yoki kinoya ekanligi dalillanadi. Bunday mashqlar so‘zma-so‘z ma’no bilan kommunikativ mazmunni farqlashga hamda inglizcha va o‘zbekcha muqobillarni vaziyatga mos tanlashga yordam beradi.

Meyozis ingliz va o‘zbek tillarida voqelik darajasini ataylab pasaytirish orqali qo‘shimcha baho hosil qiladi. Uning leksik, grammatik va gap darajasidagi shakllari kontekstda stilistik ahamiyat kasb etadi. Litota va evfemizm bilan yaqinlik ularning farqlarini bekor qilmaydi. Tahlil qilingan misollarda meyozis kamtarlik, muloyim tanqid, hazil, fojiaviy ta’sir va hamdardlikka xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Burton, G. O. Meiosis. Silva Rhetoricae. Brigham Young University. Elektron lug‘at maqolasi.

2. Burton, G. O. Litotes. Silva Rhetoricae. Brigham Young University. Elektron lug‘at maqolasi.

3. Sagdullayeva, F. Contrastive analyses of stylistic devices of hyperbole/meiosis in Uzbek and English. O‘zMU xabarlari. Elektron nusxa, 335–337-b.

4. Shakespeare, W. Romeo and Juliet. Folger Shakespeare Library elektron nashri. Act 3, scene 1. Inglizcha iqtibosning o‘zbekcha mazmuniy tarjimasi matnda berilgan. www.folger.edu

5. Hoshimov, O‘. Dunyoning ishlari: Qissa va hikoyalar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. 336 b. Iqtibos: 174-b.